

Thierry Zarcone, *Sufi Pilgrims from Central Asia and India in Jarusalem, Kyoto: Center for Islamic Area Studies at Kyoto University, 2009. XIII + 168 s.*

Fatma Sena Yönlüer*

İslam düşünce tarihinde tasavvuf anlayışının sistemleşmesi ve tarikat şeklinde müessesleşmesi 12. asır ve sonrasında gerçekleşmiştir. Tarikatların ortaya çıkması ile kurulan tekke ve zaviyeler, tasavvuf düşüncesinin, terbiyesinin işlendiği, halka sunulduğu mekanlar olmuş, bir yandan da pek çok sosyal fonksiyon icra etmiş, mescid, mekteb, toplantı yeri, darü'l-aceze, aş evi, istihbarat örgütü, kütüphane, sığınma yeri ve hac yolcularının, seyyahların konakladığı birer kervansaray vazifesi görmüştür.

Türkiye, İran ve Orta Asya alanındaki fikir akımları ve İslam konusunda çalışmalar yapan tarihçi, CNRS (Fransa Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi) araştırma görevlisi Thierry Zarcone, *Sufi Pilgrims from Central Asia and India in Jarusalem* isimli çalışmasında, tekkelerin yukarıda saydığımız özellikleri arasından, hac yolcuları için misafirhane, konaklama merkezi oluşlarını incelemiş, bu bağlamda 17. asır ile 20. asrın ilk yarısı arasında, hac güzergâhında kurulan tekkelerin, özellikle de bu güzergâhta yer alan ve hacı adaylarının ziyaret etmeden geçmediği kutsal şehir Kudüs'teki Özbek, Afgan ve Hindî tekkelerinin rolüne ve öneme işaret etmiştir.

Kitabın giriş bölümünde, ilk zamanlardan itibaren Doğu ve Batı Türkistan'dan, Rusya, Tataristan, Kafkasya ve Hindistan'dan hacı adaylarının Mekke'ye ulaşmak için kullandıkları kara yolları ve deniz yolları ile 1908'de kurulan Hicaz demir yolundan bahsedilerek hac yollarının uğradığı değişimler ve beraberinde tüm İslam âleminde hac ibadetine katılımın 19. asırdan itibaren nasıl artarak eşsiz büyüklükte bir kitle hareketi haline geldiği, bu katılımcıların çoğunluğunu ise Orta Asyalı ve Hintli hacı adaylarının oluşturduğu anlatılır. Buradan Orta Asya ve Hindistan'dan ge-

* M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tasavvuf Bilim Dalı Doktora Öğrencisi.

len hacı adaylarına yardımcı olmak için, hac güzergâhında sûfiler tarafından kurulan zaviyelere geçilir. Bunlardan en önemlileri İstanbul, Kudüs, Mekke, Kahire ve Medine’de yer almıştır. Bu bahisten sonra ise Haccın şartlarından olmamasına karşın hacı adayları tarafından Kudüs şehrinin vazgeçilmez bir ziyaret mekanı olduğu belirtilip, bunun sebebi olarak da Kudüs’ün Müslümanlar için Mekke ve Medine’den sonra üçüncü kutsal şehir olması ve hac güzergahına yakın bulunması gösterilir. Yazar Kudüs’ün hac ile yakın ilişkisini özellikle vurgular ve hac konusunda yapılan akademik çalışmaların büyük çoğunluğunda Kudüs’ten bahsedilmemesinin hayret verici olduğunu söyler. Bu çalışmanın haccın entelektüel tarihinde yeni bir alan sayılabileceğini belirtir.

Kitaptaki konular genelden özele doğru işlenerek üç bölüm halinde sunulmuştur: Birinci bölümde İstanbul ve Hicaz arasındaki Orta Asyalı ve Hintli hacı adayları topluluklarının durumu ele alınarak, ilk kısımda tekkeler ile hacı misafirhaneleri arasındaki ortaklık ve ikinci kısımda sûfi tekkeleri arasında bir bağın bulunup bulunmadığı konusu tartışılmıştır. Orta Asyalı ve Hintlilerce kurulmuş tekkeler arasında sıkı bir irtibat bulunduğu ve bunun tekkelerden birinde derviş olan bir kimsenin daha sonra şeyh olarak başka bir tekkede görevlendirilmesi ve gezgin dervişler sayesinde sağlandığı, tarihte buna örnek teşkil eden isimler ve olaylar sayılarak anlatılmıştır.

Kitabın ikinci bölümünde hac güzergahları üzerindeki Orta Asya ve Hint kökenli sufi tarikatleri incelenmiştir. Nakşibendiyye, Kadiriyye, Kalenderiyye ve Çiştîyye, Hindistan ve Orta Asya’da en çok temsil edilen tarikatlerdir. Hac güzergahında Nakşibendi tarikatinin baskın olduğu tesbit edilmiş ve ayrı bir başlık altında bu durum tarihten örneklerle yansıtılmıştır. Nakşibendîlerden sonra bu güzergahlar üzerinde en çok görülen sûfilerin Kalenderîler olduğu, bunların bir yere bağlı olmayan gezgin dervişler oldukları ve kurdukları Kalenderhâneler de başka bir başlık altında incelenmiştir. Bu iki tarikatın bazen şiddetle birbiriyle tartıştığı bazen de şaşkıncu şekilde bir uzlaşma ve işbirliği içinde oldukları aktarılır. Yazar burada, Kalenderîlerin hac ritüelini önemsemediğini, *God’s Unruly Friends* adlı eserinde söyleyen Ahmet Karamustafa’nın onların diğer aykırı tutumlarına bakarak bu sonuca varmasının doğru olmadığını, mânevî ve fiziksel bir yolculuk ve sufiler için eşsiz bir tecrübe olan bu ibadetin Kalenderîler için oldukça cazip olması gerektiğini ve hac yolları üzerindeki Kalenderhânelerin de belgelerle sabit olduğunu belirtmektedir. Ayrıca

gözlemlerini yazan pek çok yabancı gezginin hac güzergahında gördükleri her gezgin hacıya Kalenderî demelerinin sıkça yapılmış bir hata olduğunu söyler.

Üçüncü ve son bölümde ise Kudüs'teki üç büyük tekke; Özbek, Afgan ve Hindîler Tekkesi ayrı ayrı ele alınmıştır. Özbekler Tekkesi'nin anlatıldığı kısım bu bölümün neredeyse tamamını oluştururken, diğer iki tekkeden daha kısa şekilde bahsedilmiştir. Tekkeler hakkında bilgi verilirken Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden ve her tekkenin kendi özel arşivinden istifade edilmesi, burada yaşayan kimselerden şifahî bilgiler alınması ve özellikle de bu sene içinde vefat eden Özbekler Tekkesi'nin son şehyi Abdülaziz Buhari'nin kendi kütüphanesinde bulunan nadir eserler ve el yazmalarının görülmesi, kendisi ile mülakat yapılması, eserin birincil kaynaklara inmesi açısından emek mahsülü ve önemli olduğunu gösterir. Arşivlerden alınan ve hiçbir yerde yayımlanmamış olan, kitapta bahsi geçen mekanlara ait eski fotoğraflar, kişilerin fotoğrafları, el yazılarından örnekler ve eserin en başında yer alan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Özbek, Afgan ve Hindî tekkelerini gösteren haritalar, görsel açıdan çalışmayı destekleyerek renkli hale getirmiş ve okuyucuyu nadir görsel malzeme ile buluşturmuştur.

Eserin sonuç bölümünde; 19. asırda Vahhabiliğin yönetime hakim olması ile Hicaz bölgesindeki yüzlerce kabrin yok edilmesi, zaviyelerin kapatılıp her türlü sūfî merasiminin yasaklanması ve 1925 yılında Türkiye'de de tekke ve zaviyelerin, türbe ziyaretlerinin yasaklanması, İstanbul'daki Özbek, Afgan ve Hint tekkelerinin mânevî merkezler olarak çalışmalarına son verilmesine karşılık Kudüs ve çevresinde bu faaliyetlerin kesintisiz olarak devam etmesi ile Kudüs'ün tasavvufun serbestçe yaşandığı, peygamber ve evliyâ türbelerinin rahatça ziyaret edilebildiği tek kutsal şehir konumuna geldiği belirtilmektedir.

T. Zarcone eser boyunca, Orta Asya ve Hindistan ile Osmanlı Devleti ve Arap toprakları arasındaki kültürel, dinî ve politik alış-verişte, İstanbul-Şam-Mekke güzergâhında konumlanan Özbek, Afgan ve Hindî zâviyelerinin ne kadar mühim bir rol oynadığını vurgulamaktadır.

Eserin bir diğer önemli yanı Ekler kısmında düzenlenerek yer verilmiş olan, Kudüs Özbekler Tekkesi'ni ziyaret eden dervişlerin kaydedildiği defterdir. 1924 ile 1959 yılları arasında tutulmuş olan bu kayıt listesinde, ziyaretçilerin adları, baba adları, kökenleri, pasaport aldıkları ülkeleri, yaşları ve hangi yıllar arasında tekkede buldukları belirtilmektedir. Böylece

tekkenin ne kadar kucaklayıcı, kaynaştırıcı bir rol oynadığı, ziyaretçilerin çeşitliliği ve çokluğuna okuyucunun bizzat tanık edilmesiyle gösterilmektedir. Kitabın sonunda yer verilen indeks bölümü de eserden istifadeyi kolaylaştırmaktadır.

Kaynaklara ve konuya âşinâ olan müellif, eserinde yeri geldikçe pek çok batılı ve doğulu seyyahın gözlemlerinden uzun alıntılar yapmış, bu şekilde sadece kendi düşüncelerini değil bu düşüncelere nasıl vardığını da paylaşmıştır. Hayfa Üniversitesi profesörlerinden Butrus Abu Manneh onuruna, bu üniversitede düzenlenen uluslararası konferansta müellifimiz Thierry Zarcone tarafından sunulan tebliğin geliştirilmesiyle oluşturulmuş olan bu kitap, verdiği dakik bilgiler ile literatüre katkı sağlamaktadır.